

Новая рыбозасолочная цистерна в Херсонесе

Резюме

Исследования 1970 г. новой рыбозасолочной цистерны на северном берегу Херсонесского городища позволили установить, что она была построена в I—II вв. н. э. и в дальнейшем неоднократно перестраивалась. Последняя перестройка была произведена в IV—начале V вв. н. э., о чем свидетельствует пол цистерны, вымощенный кирпичами с клеймами, ранее неизвестными в Северном Причерноморье. В клеймах сокращенно указаны индикты и имена мастеров, производивших кирпич. Подобные находки хорошо известны в стенах построек Константинополя и некоторых других городов Византии.

Б. В. МАГОМЕДОВ

До вивчення черняхівського гончарного посуду

Типологічне вивчення гончарної кераміки з пам'яток черняхівської культури є одним з нерозв'язаних завдань, що стоять перед дослідниками. Зовнішня подібність форм і оздоблення створюють враження певної типологічної єдності гончарного посуду, що походить з найвіддаленіших районів черняхівського ареалу. Центри гончарного виробництва черняхівської культури досліджені дуже мало, і кераміка, таким чином, залишається основним джерелом для вивчення цієї галузі ремесла. В літературі існують певні розбіжності в інтерпретації останнього¹. Проте для дослідників однотипність черняхівської гончарної кераміки, як правило, виступає основним аргументом. Слід зазначити, що систематизація посуду є одним з суттєвих завдань у вивченні особливостей гончарного виробництва.

В цій статті пропонується спроба типологічного вивчення лише однієї категорії столового посуду — глеків. Взято 71 екземпляр з пам'яток України та Молдавії*.

В основу класифікації покладено комплекс різних ознак — морфологічних і метричних, що дають змогу найбільш докладно виявити особливості цієї категорії посуду. Система класифікації включає кілька підпорядкованих один одному підрозділів, що виділяються за певною ознакою: функціональне призначення характеризує категорію, профіль бочка — відділ, шийки — групу, профіль окремих частин посудин (шийки чи тулуба) — підгрупу; з останньої за специфічними ознаками виділено тип**. Кожен з них має порядковий номер (рис. 1, 1—16). В окремих випадках найменування типів, найбільш характерних для якоїсь окре-

¹ В. И. Довженок вважає, що широке розповсюдження однотипного гончарного посуду пов'язане з внутрішнім розвитком черняхівського суспільства і рівнем розвитку ремесла (В. И. Д о в ж е н о к. Об экономических предпосылках сложения феодальных отношений у восточных славян.— Проблемы возникновения феодализма у народов СССР. М., 1969, стор. 28—38). На відміну від цього існує думка про вирішальну роль провінціально-римських впливів на черняхівське гончарне виробництво (П. Н. Третьяков. Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. М., 1966, стор. 9; В. Д. Баран. Общие черты культуры римского и раннесредневекового времени на территории Северного Прикарпатья и Юго-Западной Волыни.— Тезисы докладов советской делегации на международном конгрессе славянской археологии в Варшаве. М., 1965, стор. 13—15).

* Автор використав опубліковані дані й матеріали фондів ІА АН УРСР, зокрема матеріал розкопок Компаніївського та Успенського могильників Є. В. Махно.

** Основні виміри глеків мають такі умовні позначення: діаметр тулуба *Dt*, діаметр шийки у найвужчій частині *Dш*, висота посудини *H*, а тулуба — *Hт*, висота шийки *Hш*.

мої пам'ятки чи території, пов'язується з відповідною географічною назвою. Схематично ця система дається на табл. 1.

Відділ А. Біконічні глеки (профіль бочка має гострий перегин, що наближує форму тулуба до біконічної).

Група 1. Шийка циліндрична. Перехід від неї до тулуба позначено різким зломом. Підгрупи виділені з урахуванням загальних пропорцій шийки.

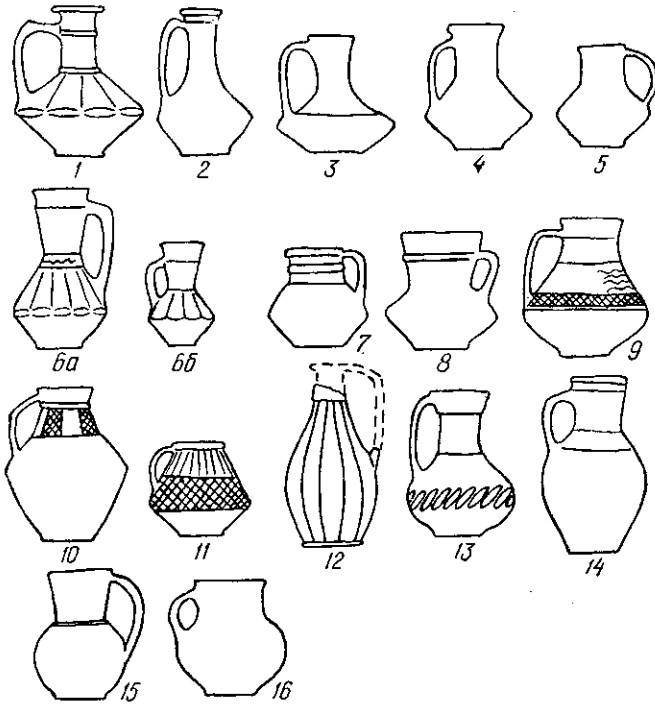

Рис. 1. Таблиця типів черняхівських глеків.

Підгрупа 1. Шийка вузька. $Dt \approx 1/3 D_{ш}$. Екземпляри з цієї підгрупи досить розповсюджені в черняхівських пам'ятках, переважно на території Подніпров'я.

Тип 1, що походить з пам'яток Лівобережжя (Успенка, Ліновиця, Коровинці, о. Стариця), має назву «лівобережний». До нього належать п'ять посудин, які відрізняються орнаментом у вигляді зрізаних площин на плічках. Характерні також сильно відігнуті вінця.

Тип 2. Шість екземплярів з характерним складним профілем вінця. Описаної вище орнаментатії немає. Трапляються в пам'ятках Середньої Наддніпряниці. Вироби, подібні до посудин 1-го й 2-го типів, були поширені на території Дакії до завоювання її Римом². Глеки, мабуть, аналогічні дакійським, походять з пам'яток липицької культури³.

Тип 3 (косанівський). Три екземпляри характеризуються непрофільованими вінцями і майже не мають орнаменту, за винятком карнизиків на плічках. Всі вони походять з Косанівського могильника (Східне Поділля) і, напевно, належать до пізнього періоду черняхівської культури, як свідчать датовані комплекси описаних посудин⁴.

² V. Părgan. *Getica*. București, 1926, рис. 439; R. Vulpe. *La civilisation Dace à la lueur des fouilles de Poiana*.— *Dacia*, I. București, 1957, рис. 7(6); його ж. *Santierul arheologic Popesti*.— *Materiale și cercetări arheologice*, vol. VI. București, 1959, рис. 9(1); I. H. Crisan. *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*. București, 1969, табл. LXVI, 4.

³ M. Smiszkó. *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej*. Lwów, 1932, табл. VII, 4, 6.

⁴ Н. М. Кравченко. Косановский могильник.— *МИА*, № 139. М., 1967, стор. 112.

Підгрупа 2. Середня ширина шийки $D_{ш} \approx 1/2 D_{т}$. Ця кераміка поширена на всій території черняхівської культури.

Тип 4 (черняхівський) нараховує 10 екземплярів. Відрізняється струнким профілем: $H_{ш} > 1/2 D_{т}$. Лише на черняхівському могильнику знайдено шість посудин. Інші походять з Ромашок, з невідомої пам'ятки Середньої Наддніпрянщини та Компанійців і Августинівки. Для цього типу можна вважати характерним орнамент у вигляді трикутників та зигзагів, накреслених пролощеними лініями. Сіроглиняні глеки такої самої форми були поширені у доримській Дакії⁵.

Таблиця 1

Схема класифікації черняхівських глеків

Категорія	Відділ	Група	Підгрупа	Тип	
Глеки столові	А, біконічні	I, з циліндричною шийкою	1, з вузькою шийкою	1 2 3	
			2, з середньоширокою шийкою	4 5 6а 6б	
			3, з широкою шийкою	7 8	
			II, з конічною шийкою	4, з вузькою шийкою	9 10
				5, з широкою шийкою	11
	Б, опуклобокi	I, з конічною шийкою	6, з вузькою шийкою	12	
			7, з середньоширокою шийкою	13 14	
			8, з вузькою шийкою	15 16	

Тип 5. Чотири посудини з більш приземкуватим профілем: $H_{ш} < 1/2 D_{т}$. В черняхівських пам'ятках такі глеки відомі на Волині (Бережанка) та в Молдавії (Будешти). Один екземпляр (він має деякі особливості) походить з невідомого пункту на Лівобережжі Дніпра. Аналогії трапляються на пам'ятках культури Карпатських курганів⁶.

Тип 6а, 6б. Висота шийки значно перевищує її діаметр. $H_{ш} > 2 D_{ш}$. Крім того, всі наявні екземпляри мають орнамент на плічках у вигляді зрізаних площин, а також лійчасту шийку. За розміром виділяються два варіанти — а і б. До першого з них належить один екземпляр висотою понад 25 см (з Гаврилівки), а до другого — два висотою менше 20 см. Походять вони з Середньої Наддніпрянщини — Ромашок та Стецівки.

Підгрупа 3. Шийка широка: $D_{ш} \approx 3/4 D_{т}$. Серед невеликої кількості посудин цієї підгрупи за пропорціями шийки можна визначити такі дві форми.

⁵ V. Părvan. Вказ. праця, рис. 70; I. N. Crisan. Вказ. праця, табл. LIX, 1, 2.

⁶ М. Ю. Смішко. Карпатські кургани. К., 1960.

Тип 7. $Hш < Hт$. З чотирьох наявних екземплярів два знайдені на могильнику в Маслові, по одному — в Компанійцях та Августинівці. Деякі посудини мають близькі аналогії серед ольвійської кераміки⁷.

Тип 8. Два екземпляри з високою шийкою: $Hш > Hт$. Трапились вони в пам'ятках Молдавії (Малаешти, Будешти). Багато аналогій походить з Румунії⁸.

Група II. Конічна шийка плавно переходить у плічка, утворюючи одну лінію з тулубом. За пропорціями тут виділяються такі підгрупи глеків.

Підгрупа 4. З вузькою шийкою: $Dш \approx 1/2 Dт$. Загальні пропорції посудин видовжені.

Тип 9 репрезентований шістьма глеками. Злам бочка — нижче половини загальної висоти тулуба. Знахідки ці походять з могильників у Переяславі-Хмельницькому, Косанові, Гаврилівці, Ромашках, Черняхіві, Компанійцях.

Тип 10. Відомо всього два екземпляри на могильнику в Косанові та на поселенні Лапушна Посад. Характерним є високий тулуб з перегином бочка вище середини висоти корпусу. Шийка і плічка (у верхній частині) орнаментовані. Глеки типу 9-го та 10-го на початку нашої ери та в попередні часи були поширені на території Дакії⁹. Близькі до них форми відомі й у липицькій культурі¹⁰.

Підгрупа 5. Широка шийка: $Dш \approx 3/4 Dт$.

Тип 11. Шість екземплярів, які походять з могильників у Новоолександрівці (два глеки), Косанові, Ротмистрівці, Завадівці (два). Деякі мають орнамент з пролослених ліній. Завадівські посудини датуються III ст. У черняхівський час вони особливо численні у Дакії. В. М. Корпусова, вивчаючи цей тип посуду, прийшла до висновку, що у Північному та Північно-Західному Причорномор'ї його поширили сармати, запозичивши на Північному Кавказі¹¹. Певною мірою з ним можна порівнювати частину дакійських та липицькі аналогії типів 9-го та 10-го.

Відділ Б. Опуклобокi глеки. Всередині цього відділу, як і в попередньому, посудини розподіляються за діаметром шийки.

Підгрупа 6. Діаметр шийки становить менше $1/3$ діаметра тулуба: $Dш < 1/3 Dт$.

Тип 12. До нього належить одиничний екземпляр, виявлений у Завадівці. Він має подовжений тулуб, прикрашений по всій висоті вертикальними канелюрами. У черняхівських пам'ятках Румунії трапляються подібні сіро-та червоноглиняні глеки, серед яких є майже аналогічні¹². Можна вважати, що цей тип має провінціально-римське походження.

Підгрупа 7. Діаметр шийки коливається від $1/3 Dт$ до $1/2 Dт$.

Тип 13. Три екземпляри з приземкуватим тулубом: $Hт < Dт$. Усі глеки походять з надпорізьких пам'яток — Новоолександрівки, Федорівки, о. Хортиці і, крім основної, мають кілька спільних рис: високу шийку, орнамент на тулубі у вигляді косих канелюрів тощо.

Тип 14. Два глеки, що мають більшу висоту тулуба ($Hт \approx Dт$), походять з Черняхова та Гурбинців. Обидва яйцеподібної форми (найбільший діаметр — вище середини тулуба). Вироби цього типу трапляються

⁷ T. Knipowitsch. Die Keramik römischer Zeit aus Olvia in der Sammlung der Ermitage.— Die römisch—germ. Kommission des Deutsch. Archäolog. Institut. Frankfurt. 1929, табл. III, 42.

⁸ G. Diaconu. Tirgsor necropole din secolule III—IV e. n. București, табл. LV, 1; LXXVI, 3; CXI, 3.

⁹ V. Păgvan. Вказ. праця, рис. 81; R. Vulpe. La civilisation Dace..., рис. 8 (1); I. H. Crisan. Вказ. праця, табл. CLXIV, 1, 3, 4; CLXV, 1, 2, 9; CLXVI, 2, 3, 7.

¹⁰ M. Smiszko. Kultury wczesnego okresu..., табл. VII, 1.

¹¹ В. М. Корпусова. Біконічні посудини перших століть нашої ери з Причорномор'я.— Археологія, 3. К., 1971, стор. 82.

¹² G. Diaconu. Вказ. праця, табл. XXV, 4.

в культурі карпатських курганів та на пізньоантичних пам'ятках¹³. Де-що подібний глек знайдено у Подесенні на пізньозарубинецькій пам'ятці черняхівського часу¹⁴.

Підгрупа 8. $D_{ш} \approx 1/2 D_t$ або більше від нього.

Тип 15. Чотири екземпляри, що характеризуються лійчастою шийкою, є знахідками з молдавських пам'яток Малаешти та Будешти. Майже всі мають кулястий тулуб.

Тип 16 (західноукраїнський) представлений 10 посудинами з циліндричною шийкою. Переважна більшість їх виявлена в західних райо-

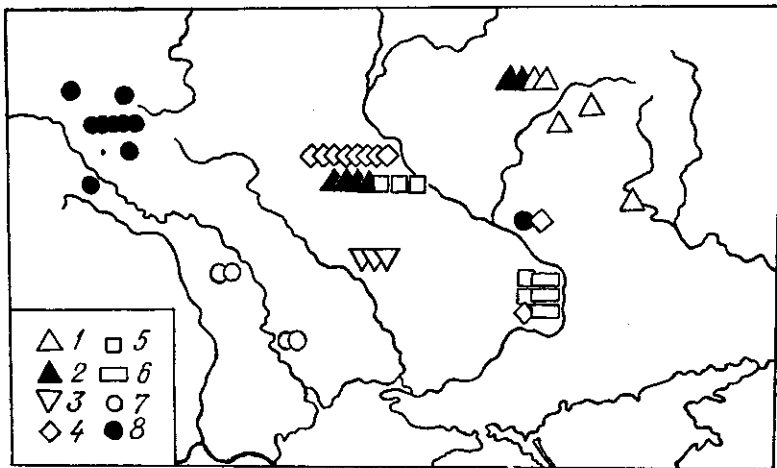

Рис. 2. Схема поширення окремих типів:

1 — тип 1, 2 — тип 2, 3 — тип 3, 4 — тип 4, 5 — тип 11, 6 — тип 13, 7 — тип 15, 8 — тип 16.

нах України в таких пунктах: Раковець (чотири екземпляри), Романове Село, Городниця, Бережанка, Ріпнів II, Вовчинці. Решта глеків знайдена на Лівобережжі Дніпра: у Компанійцях та Успенці (по одному). За комплексами цей тип датується III — кінцем IV—V ст. Аналогії є у давніх латенської епохи¹⁵.

Такий в цілому короткий огляд основних типів столових глеків з черняхівських пам'яток на території України та Молдавії. Порівняно невелика їх кількість ускладнює статистичну обробку матеріалу, але, якщо порівняти розподіл типів всередині черняхівського ареалу, бачимо цікаву закономірність (табл. 2). Передусім чітко виділяються дві великі зони: східна (Правобережжя та Лівобережжя Середнього Подніпров'я, Надпоріжжя, Поділля) та західна (Західна Україна і Молдавія). Для першої характерні біконічні форми глеків (типи 1—11), що, за нашими матеріалами, становлять близько 85%. У другій, навпаки, переважають округлі форми, на які припадає 67% (без Молдавії — 73%).

Розглянемо обидві зони по районах (рис. 2).

Лівобережжя Середнього Дніпра (Успенка, Корвинці, о. Стариця, Гурбинці, Ліновиця, Компанійці, Переяслав-Хмельницький). Характерним є тип 1, який, крім цього району, відомий у Румунії (з невеликими відмінностями). З Успенського могильника походять також два глеку 2-го типу. Компанійцівський могильник та, можливо, Переяславський за

¹³ М. Ю. Смішко. Вказ. праця, табл. XIII, 7, 11; С. И. Капошина. Некрополь в районе поселка им. Войкова близ Керчи. — МИА, № 69. М., 1959, стор. 137, 139, рис. 42(2). Глек датується другою половиною IV ст. н. е.

¹⁴ П. Н. Третьяков. Вказ. праця, стор. 227, рис. 64(14).

¹⁵ I. N. Crisan. Materiale dacice din necropola si asezarea de la Ciumesti si problema raporturilor dintre Daci si Celti in Transilvania. Baia Mare, 1966, рис. 28 (3).

Територіальний розподіл типів черняхівських глеків

Типи Райони	1	2	3	4	5	6а	6б	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	Лівобережне Середнє Подніпров'я	5	2		1	1			1		2					1	
Правобережне Середнє Подніпров'я		4		8			2	2		2		3	1		1		
Надпоріжжя				1		1		1		1		2		3			
Поділля			3							1	1	1					
Західна Україна					2						1						8
Молдавія					1				2								4

складом цього посуду можна прирівняти до правобережних пам'яток, що пояснюється територіальною близькістю.

Правобережжя Середнього Дніпра (Черняхів, Ромашки, Маслове, Завадівка, Ротмистрівка, Стецівка). Тут найпоширенішим типом є 4-й. Характерні також 2-й, 6-й (б), який поки що ніде більше не траплявся, та 11-й.

Надпоріжжя (Августинівка, Новоолександрівка, Федорівка, Гаврилівка, о. Хортиця). З шести відомих нам глеків три належать до типу 13-го, поширеного тільки у цьому районі, а два — до згаданого 11-го.

Поділля (Косанів). Звідси походить невелика кількість посудин (шість екземплярів), причому тільки з однієї пам'ятки. Три глеки становлять окремий тип 3. Решта належить до типів 9, 10 та 11 (група виробів з конічною шийкою).

Західна Україна (Раковець, Романове Село, Бережанка, Лапушна Посад, Ріпнів II, Городниця, Вовчинці). В цьому районі домінує тип 16. Трапляються також глеки 5-го типу (два відомих нам екземпляри походять з могильника у Бережанці).

Молдавія (Малаешти, Будешти). В наведену вище класифікацію увійшло сім посудин. Чотири з них належать до характерного тільки для Молдавії типу 15.

Не можна не зупинитися на такому важливому районі черняхівського ареалу, як Румунія. Крім специфічних, невластивих для території нашої країни форм (в тому числі й деяких провінціально-римських), на румунських пам'ятках є багато глеків, близьких до типів 1, 2, 4—9, 11, 12, 14, 16¹⁶.

Локалізацію типів на території черняхівської культури здебільшого важко пояснити засвоєнням різних місцевих традицій. В межах України це може стосуватися лише глеків-кухлів (тип 11), що були у вжитку в сарматів, та глека з поселення Лапушна Посад (тип 10), близького за формою до липицьких. У Лісостепову зону України потрапляли ще окремі посудини з античних центрів Північного Причорномор'я, які теж мог-

¹⁶ G. Diaconu. Вказ. праця; B. Mitrea, C. Preda. Necropole din secolul al IV lea e. n. in Muntenia. Bucureşti, 1966.

ли вплинути на формування черняхівських типів (7-го й 14-го). Інші форми до III ст. тут невідомі. Виняток становить район черняхівських пам'яток Румунії, де у доримські часи (перед II ст. н. е.) були поширені глеки, які можна вважати прототипами ряду описаних форм (типи 1, 2, 4, 9, 10, 16).

Таким чином, цілком можливе дакійське походження основних типів цієї категорії посуду. Крім того, деякі з них мають пізньоантичне (7, 14), сарматське (11) та провінціально-римське (12) походження. Окремі типи та їх варіанти були вироблені в процесі розвитку місцевого гончарства.

Викладена тут спроба типологічної класифікації свідчить про те, що гончарна кераміка з пам'яток черняхівської культури є дуже важливим джерелом для вивчення характеру і особливостей ремесла стародавнього населення. Отже, необхідне більш детальне дослідження черняхівського гончарства.

ДОДАТОК

Місцезнаходження пам'ятки

Література

Українська РСР

Вінницька область с. Косанове (Гайсинський район)	Н. М. Кравченко. Косановский могильник.— МИА, № 139. М., 1967.
Київська область м. Переяслав-Хмельницький	В. К. Гончаров. Могильник культуры полей погребений у г. Переяслав-Хмельницький.— КСИА АН УССР, № 4. К., 1955.
с. Ромашки (Рокитнянський район)	Н. М. Кравченко, А. С. Бугай, Б. В. Магомедов. Розвідки на Київщині.— Археологічні дослідження на Україні у 1969 р. К., 1972.
с. Черняхів (Кагарлицький район)	В. П. Петров. Черняховский могильник.— МИА, № 116. М., 1964. Э. А. Симонович. Новые работы в с. Черняхове.— МИА, № 139. М., 1967.
Львівська область с. Ріпнів (Буський район)	В. Д. Баран. Памятники черняховской культуры бассейна Западного Буга (Раскопки 1957—1960 гг.).— МИА, № 116. М., 1964.
Івано-Франківська область с. Городниця (Городенківський район)	М. Смішко. Доба полів поховань в західних областях УРСР.— Археологія, т. II. К., 1948.
Сумська область с. Успенка (Буринський район)	Фонди ІА АН УРСР.
Тернопільська область с. Бережанка (Лановецький район) с. Раковець (Збарзький район)	Фонди ІА АН УРСР. И. С. Винокур, М. И. Островский. Раковецкий могильник.— МИА, № 139. М., 1967.
с. Романове Село (Збарзький район)	М. А. Тиханова. Культура западных областей Украины в первые века н. э.— МИА, № 6. М., 1941.
Харківська область о. Стариця (р. Сіверський Донець)	Б. А. Шрамко. Древности Северского Донца. Харьков, 1962.
Херсонська область с. Гаврилівка (Нововоронцовський район)	Э. А. Симонович. Раскопки у овчарни совхоза «Приднепровский».— МИА, № 82. М., 1960.
Черкаська область с. Завадівка (Корсунь-Шевченківський район)	Э. А. Симонович. Орнаментация черняховской керамики.— МИА, № 116. М., 1964. Фонди ІА АН УРСР.

- с. Маслове (Шполянський район) В. П. Петров. Масловський могильник на р. Товмач.— МИА, № 116. М., 1964.
- с. Ротмістрівка (Смілянський район) А. А. Бобринський. Кургани и случайные находки близ местечка Смелы, т. II. СПб., 1894.
- с. Стецівка (Звенигородський район) Фонди ІА АН УРСР.
- Чернігівська область** Э. А. Симонович. Орнаментация черняховской керамики.— МИА, № 116. М., 1964.
- с. Гурбинці (Срібнянський район) Фонди ІА АН УРСР.
- с. Линовиця (Прилуцький район)

Молдавська РСР

- с. Будешти (Криулянський район) Э. А. Рикман. Памятник эпохи великого переселения народов. Кишинев, 1967.
- с. Малаешти (Ришканський район) Г. Б. Федоров. Малаештский могильник.— МИА, № 82. М., 1960.

Б. В. МАГОМЕДОВ

К изучению черняховской гончарной посуды

Резюме

Систематизация гончарной керамики является важной задачей в изучении особенностей гончарного ремесла в разных районах черняховского ареала. В данной статье представлена попытка типологического изучения только одной категории посуды — одноручных столовых кувшинов.

В основу классификации положен комплекс морфологических и метрических признаков, позволяющий выделить важнейшие особенности типов. На основании распространения биконических и округлобоких форм обозначены две большие зоны: восточная (Поднепровье и Подолье), в которой преобладают биконические типы, и западная (Западная Украина и Молдавия), где характерны округлобокие кувшины. В каждой зоне выделены также районы.

Сравнивая описанные черняховские экземпляры с кувшинами предшествующего времени, можно предположить принадлежность многих форм гето-дакийским культурам, отдельные типы имеют местное сарматское и позднеантичное происхождение, другие же, видимо, были выработаны черняховскими гончарами.

О. О. РАТИЧ

Літописний Звенигород

Літописний Звенигород на р. Білці, який належить до найзначніших міст Південно-Західної Русі, вперше згадується в літопису під 1087 р.¹ В XII — на початку XIII ст. він був деякий час столицею Звенигородського князівства. В середині XIII ст. місто зруйнували татаро-монголи, від нього збереглося велике городище в центрі сучасного с. Звенигорода на Львівщині (рис. 1). В давні часи Звенигород з півдня, заходу і півночі оточували течія р. Білки і непрохідні болота та озера, які були природним захистом міста. Шляхи до нього вели тільки по штучних греблях. Площа городища прямокутна, розмірами приблизно 400×350 м. З давніх укріплень збереглися частково вал і рів з півдня і заходу. Дитинець площею 3 га розташований в південно-західній частині городища, а посад (близько 12 га) — на захід, північ і схід від нього. Навколо були передмістя — урочища Завалля, Загородище, Загороди, Замосточчя,

¹ Літопись по Ипатьевскому списку. СПб., 1871, стор. 144.